

GASPIRALI İSMAİL BEY VE MAARİFÇİLER

YARD. DOÇ. DR. ALİ EROL

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte her biri birer bağımsız Türk devleti olarak yeniden tarih sahnesine çıkmış olan Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan Türkleri, özellikle XX. yüzyılın başlarından itibaren kapsamlı bir yok etme harekâtı ile karşı karşıya kalmışlar, İslâmiyet'in kabulü yıllarında aynı inançla benzer şartlar altında hayatlarını sürdürürlerken, zamanla kültürel münasebetlerin yanında birtakım siyasî hesapların da etkisiyle birbirlerinden koparılmaya, hatta zaman zaman hasım durumuna düşürülerek parçalanmaya çalışılmışlardır. Çarlık rejimi ile başlayan ve özellikle Stalin ile birlikte had safhaya ulaşacak olan sindirme politikaları, zamanla âdeta bir imha hareketine dönüşmüş Kırım, Karaçay, Balkar Türklerinin toplu sürgünleri, aydınların, idam dahil olmak üzere, çeşitli şekillerde pasivize edilmeleri hâdiseleri birbirini izlemiştir.

Ne var ki, bütün baskılara rağmen zaman zaman kendini gösterecek olan millî direnişler ve bütün müdahalelere rağmen bir şekilde devam ettirilecek olan kültürel çalışmalar bu oyunları bozmuştur. Özellikle “birlik” mesajları ile millî şuur sahibi aydınları harekete geçirecek olan Gaspıralı İsmail gibi idealist şahsiyetlerin gayretleri, onun fikirleriyle açtığı yoldan ilerleyen sanat, siyaset ve kültür adamlarının yılmak bilmeyen azimleri sayesinde sinsî politikalar hezimete uğratılmış, Çin'in kuzeyinden Rusya'ya oradan Macaristan'a kadar oldukça geniş bir coğrafyada yoğurularak Türk milletinin temel dokusunu meydana getirmiş kültürel birikimler bir sentez hâlinde günümüze kadar ulaştırılabilmektedir.

XIX.yy.'ın başlarından itibaren verilecek olan bu var olma mücadelesinin başarıya ulaşmasında gerek siyasî, gerek coğrafi konumu gerekse kültürel alandaki birikimi ile Azerbaycan, Azerbaycan'da ise Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914)'in fikirlerini esas alarak başta eğitim olmak üzere birçok sahada modernleşme sürecini başlatan “Maarifçiler”in rolü oldukça büyük olmuştur. Gaspıralı İsmail Beyin fikirlerini esas alarak diyoruz, zira Azerbaycan'da Abbas-Kulu Ağa Bakıhanlı (1794-1848), Mirza Feth Ali Ahundzade (1811-1878) ve Hasan

Bey Melikzade Zerdabi (1837-1909) gibi kültür adamlarınca başlatılan modernleşme çalışmalarının başarıya ulaşması ve belli bir sistem kazanmasında Gaspıralı'nın ortaya koyduğu maddî ve manevî gücün çok büyük payı vardır. Onun 1884'te Bahçesaray'da açtığı okulda başlattığı modern eğitim metodu (Usûl-i Cedid) ve “dilde, fikirde, işte birlik” prensibi dalga dalga yayılarak bütün Türk dünyasını sarmış, Kırım ve Kazan'dan başlayarak Türkistan ve Azerbaycan'ı çepeçevre kuşatmıştır.

Millî kaygılar içerisinde pozitif bilimleri ön plâna alarak sistematize edeceği metotla, geleceğin umudu olarak Azerbaycan'ı cehaletin pençesinden kurtaracak olan “Maarifçiler”in yetişmesini sağlayacak olan Gaspıralı, millî dilin, kalplerin, edebiyatın, yazarların, okuyucuların, basının mektep ve medreselerin, öğrencilerin şuuru olmuştur. Azerbaycan'da bu şuur çerçevesinde modern ve millî müfredat programları hazırlanmış, Celil Memmedkulizade, Süleyman Sani Ahundov, halk mekteplerindeki müfettişlik göreviyle eğitimin gelişmesinde büyük pay sahibi olan Sultan Mecid Ganizade, yine eğitimci ve pedagog kişilikleriyle Reşid Bey Efendizade ile Abdulla Şaik Talıbzade, ayrıca Mirza Elekber Sâbir, Ebdürrehim Hakverdili, Abbas Sehhet gibi eğitimci şahsiyetler tarafından skolâstik metotlar terk edilerek, modern eğitim sisteminin uygulandığı okullar açılmıştır. Maarifperver-Realistler olarak da bilinen eğitimcilerce hayata geçirilen ve 1905'ten sonra sayısı hızla artmaya başlayan bu okullarda yeni nesle Ahundzade, Vâgıf, Şirvanî, Puşkin, Gorki, Shakespeare ve diğer klâsiklerin eserleri okutulmuş, uygulanacak müfredatın muhtevası, *Hayat*, *Molla Nasreddin*, (1906-1921), *Füyuzat* (1906-1907), *Debistan* (1906-1908), *Rehber* (1906-1907), *Mekteb* (1911-1918) gibi dergi ve gazetelerde etraflı bir şekilde tartışılarak eğitim sistemi ıslah edilmeye çalışılmıştır. Hatta Gaspıralı'nın dil ve eğitim birliği konusunda Maarifçiler'e verdiği ilham, zamanla yeni boyutlar kazanarak 1905'lerden sonra sosyal siyasî ve kültürel anlamda da etkili olmuş, Hüseyinzade Ali Bey, Yusuf Akçura ve Ahmed Ağaoğlu gibi mütefekkirleri Türkçülük ideolojisine taşımıştır.

1. 1905 İhtilâli'nden sonra Azerbaycan toplumunu eğitim yolu ile geleceğe hazırlamayı amaç edinmiş yazarlar grubuna verilen addır. Maarifçiler, daha çok yeni neslin terbiyesi meselesi üzerine eğilmişler, çağdaş bir Azerbaycan'ın, ancak eğitim yolu ile kurulabileceğine inanmışlardır. Süleyman Sani Ahundov, Sultan Mecid Ganizade, Reşid Bey Efendizade ve Abdulla Şaik Talıbzade gibi isimler, bu grubun en faal şahsiyetleri arasında yer almışlardır. Bk.: Namazov, Qara, *Azerbaycan Uşşak Edebiyyatı*, Maarif Neşr., Yeni Kitab Metb., Bakı 1984, s. 85.

Azerbaycan kaynaklı eserlerde, edebiyat tarihlerinde, “XX. yy. Azerî Edebiyatı” başlığı ile genellikle 1900-1920 yılları arasında cereyan eden edebî faaliyetler kastedilmekte ve bu dönem çalışmaları, “İnqilabi-Demokratik Edebiyyat”, “Réalist-Maarifperver Edebiyyat”, “Romantik Edebiyyat”, gibi adlar altında tasnif edilmektedir. Temelde Azerbaycan’ı, onun tarihini, kültürünü maddî ve manevî birikimlerini ortaya koyarak çağdaş dünya ile buluşturmayı hedefleyen söz konusu grupların temsilcileri, aynı amaç içerisinde olsalar da, izledikleri yol, sergiledikleri tavır ve kullandıkları vasıtalar açısından bazı farklılıklar içerisinde olmuşlardır. Ancak Azerbaycan’ın geleceğini eğitimin modernleştirilmesine ve yaygınlaştırılmasına bağlayarak ülke çapında seferberlik başlatan “Maarifperver Edebiyat” temsilcileri olan “Maarifçiler”in çalışmaları, Azerbaycan’la birlikte bütün Türk dünyası için sosyal ve siyasî hâdiselerin edebî sahaya taşınmasından öte bir anlam kazanmıştır.

Bilindiği üzere XIX. yy.’ın ilk yarısında, 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay anlaşmaları ile Rusya’nın kontrolüne geçmeye başlayan Kuzey Azerbaycan’da fikrî ve edebî anlamda fevkalâde bir hareketlilik başgöstermiş, Fransız İhtilâli’nin Avrupa’daki tesirleri ve Rusya’da cereyan eden yenilikçi hareketler, Tiflis’e gelen aydınlarca işlenmeye başlanmış, yine Rusya tarafından sürgün olarak Tiflis’e gönderilmiş olan “Dekabristler”², ihtilâlcî-hürriyetçi çalışmaları ile örgütlenme yoluna giderek Azerbaycan’daki aydınları harekete geçirmeye başlamışlardır. Bu durumdan endişelenen Rus hükûmeti kendi kadrolarını yetiştirerek bölgede tam bir hâkimiyet sağlamak ve ileride Rus çıkarına hizmet etmek üzere istihdam edilecek memurlar yetiştirmek üzere eğitime yönelmiş, 1830’dan itibaren Bakü, Gence Şuşa, Nuha, gibi merkezî bölgelerde birbiri ardınca okullar açmaya başlamıştır.³

2. 1828’in Aralık ayında, Rus Çarının yetkilerini sınırlandırmak amacıyla isyan eden bir gruba verilen addir. Sonuçta bu isyan bastırılmış, Dékabristler’ in bir kısmı idam edilmiş, bir kısmı da, Kafkasya ve Sibiryaya sürülmüşlerdir. Kafkasyaya gelen fikirleriyle Azerbaycanlı aydınları etkilemişlerdir.

3. Rus-Tatar ilkokullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla Ruslar tarafından açılmış olan bu okullar, istemeden de olsa, ileride “Maarifçilik Akımı”nın öncülüğünü yapacak olan Süleyman Sani, Habib Bey Mahmutbeyli, Reşit Bey Efendizade, Sultan Mecid Ganizade, Ahmet Ağaoğlu gibi birçok aydının yetişmesini de sağlayacaktır. Bu okullardan mezun olarak Mirza unvanı alan daha birçok eğitimci Azerbaycan eğitim tarihine damgalarını vurarak Abbaskuluhan ile başlayıp Gaspıralı ile sistematize edilecek olan maarifçilik akımını geliştirecekler; mollahane adı verilen eski okullara karşı mücadele edeceklerdir. Bak: Talibzade, Abdulla Şaik; “*Molla Mektebi Hatıraları*”, Uşakgenç Neşr., Bakı-1961 s.33.

Ancak Rusya'nın kendi çıkarlarına hizmet amacıyla açmış olduğu bu okullar zaman içerisinde halk tarafından tepki ile karşılanacak ve asrın ihtiyaçlarını göz önüne alarak alternatif çözümler arayan Azerbaycanlı aydınlar özel okullar açmak suretiyle bu problemi çözmeye çalışacaklardır. Nitekim bu anlamda ilk adım, kalkınmanın ancak modern eğitimle gerçekleşebileceği fikrinde olan Ab-baskulu Ağa Bakıhanlı'dan gelir. Bakıhanlı'yı Mirza şefi Vazıh (1794-1852) takip eder ve 1830'da Gence'de, eski metotlardan farklı uygulamaları ile yeni bir okul açar. Bu arada Azerbaycan'ın geleceğini, eğitimin Rusça olduğu, Rus siyasetinin yürütüldüğü Rus okullarında aramanın nafi olduğu inancında olan Zer-đabi ilk kez konuyu etraflı bir şekilde gazetesi *Ekinci* (1875-1877)'de işlemeye başlar. Onun bu konudaki gayretleri çok geçmeden meyvesini verir ve Seyyid Azim Şirvanî (1835-1888) modern yöntemlerin uygulanacağı ilk ciddi teşebbüsü gerçekleştirerek Şirvan'da, "usûl-i cedit" in ilk örneği sayılabilecek bir okul açar (1869).⁴ Sonraki yıllarda benzerî bir okul Habib Bey Mahmudbeyli tarafından Bakü'de açılır ve bu tür okulların sayısı 1870-1880'den sonra hızla artmaya başlar.

Ancak şu noktayı özellikle ifade etmek gerekir ki, Azerbaycan'da eğitimin modernleştirilmesi adına yapılan çalışmalar her ne kadar yüzyılın ilk yarısından itibaren başlamış olsa da gerçek hüviyetini Gaspıralı İsmail Beyin 1884'te Kırım'da açtığı okuldan sonra kazanmaya başlamıştır. Hatta Türkler adına eğitim dil ve buna bağlı olarak sosyal ve siyasî anlamda gerçekleşecek olan reformların esaslı ve kalıcı olanlarının Gaspıralı tarafından başlatıldığını söylemek mümkündür. Zira o tarihe kadar Seyyid Azim ve Habib Bey gibi eğitimcilerin açtıkları okullar her ne kadar nispeten daha modern ve millî olsalar da Azerbaycan'da "usûl-i cedit" in tam anlamıyla uygulandığı örnek okullar Gaspıralı'nın teşebbüsleri, Maarifçiler üzerindeki teşvik ve tesirlerinden sonra görülür.

Sadece Avrupaî metotlarla yetinmeyip 1881'de Rus hükûmetine başvurarak Bakü başta olmak üzere Kazan, Taşkent, Ufa gibi belli merkezlerde kurulacak olan okullarda eğitimin Türkçe yapılmasını talep edecek olan Gaspıralı⁵, aynı yıl *Tavrida* gazetesindeki yazıları ile başlayacağı eğitim ve dil çalışmalarını, gazetesi *Tercüman* aracılığı ile bütün Türk dünyasına ulaştırmıştır. İstanbul'la

4. Caferoğlu, Ahmet; "Azerbaycanda Maarif Hareketleri", *Türk Kültürü*, Nu.18, Ankara 1964, s.131.

5. Saray, Mehmet; *Gaspıralı İsmail Beyden Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği*. Nesil Mat. İstanbul 1993, s. 41.

birlikte İdil Ural ve Türkistan'da da geniş bir okuyucu kitlesi bulan gazete, Azerbaycan'da ortaya çıkan "Maarifçilik Hareketi" üzerinde oldukça etkili olmuş, verilen mücadelenin kökleşmesini sağlamıştır. Hareketin öncülerinden olan Hasan Bey Zerdabi gibi hayatı boyunca eğitimin modernleşmesi ve Azerbaycan'da millî şuuru uyandırılması yolunda hizmet verecek olan fikir adamları Azerbaycan'da 1905 ihtilâline kadar düzenli bir şekilde takip edilebilen tek önemli gazete *Tercüman*'a abone olmuşlar, Gaspıralı'nın fikirlerini destekleyen İsmail Kutsi, Mahmutbeyli, Sultan Mecit Ganizade, Hacı Seyyit Azim Şirvani, Sabir gibi kültür ve sanat adamları gazetenin Azerbaycan'da tanınması ve okunması için büyük çaba sarfetmişlerdir.

Diğer taraftan kadrosunu daha çok "Maarifçiler" in oluşturduğu *Molla Nasreddin* ve *Füyuzat*, *İrşad* ve *Hayat* gibi gazeteler sayfalarını *Tercüman*'da çıkan yazılara açarak Gaspıralı'nın fikirlerini geniş kitlelere ulaştırma gayreti içine girmişler, onun tavsiyelerini yayımlamışlardır⁶. Özellikle "dilde birlik" şuarı üzerinde durarak XII-XIII. yy.'larda hemen hemen aynı olan Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinin nasıl olup da zaman içerisinde birbirinden koptuğunu, bu konuda ne gibi önlemler alınabileceğini tartışarak meselenin daha da olgunlaşıp gelişmesini sağlamışlardır. Aynı yıllarda, yürütülmekte olan mücadelenin öncülerinden Ali Bey Hüseyinzade, *Füyuzat*'taki yazıları ile İstanbul Türkçesinin, bütün Türk dünyasınca örnek alınması gerektiğini, dil birliğinin vazgeçilemezliğini savunmuş, bütün bu gayret ve temenniler 15.8.1905'te düzenlenen I.Rusya Müslümanları Kongresi'ne taşınarak kongre başkanı Gaspıralı İsmail Beyin, ilk söz hakkı verdiği Topçubaşı'nın açılış konuşmasıyla, resmî bir nitelik kazanmıştır.⁷

Gaspıralı İsmail Beyin "dilde, fikirde, işte birlik" şuarı sadece eğitimin ıslahı ve dil meselesi ile sınırlı kalmamıştır. Onun bu yöndeki fikir ve uygulamaları zamanla "Türkçülük" ideolojisine dönüşmüş ve kültürel çalışmaların, Türk tarihinin şanlı sayfalarına yönlendirilmesine yol açmıştır. Ancak Azerbaycan'da

6. Gaspıralı İsmail Bey 1906'da *Füyuzat*'ın 4. sayısında yayınlanan bir mektubunda derginin kullandığı dil konusundaki hassasiyetlerini şu sözleri ile ifade eder."Füyuzat'ın birinci sayısını aldım. Güzel tertib ve tab olunmuş, hayırlı olsun. Lisanını biraz daha sadeleştireniz avam arasında daha ziyade münteşir mücip olurdu, zannındayım. Bak: Kırmer, Cafer Seydahmet; *Gaspıralı İsmail Bey* (Yayına Hazırlayan: Ramazan Bakkal) Avrasya Bir Vakfı Yayınları -2-, İstanbul,1996

7. Hablemitoğlu, Necip: *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri (1905-1917)*. AÜ Basını Evi, Ankara-1997, s 54.

bu ideoloji, İbrahim Tahir, Ağadadaş Münirî, Samed Mensur, Ebulhalık Cennetî, Ali Abbas Müznib gibi şair ve yazarlarca epik söylemlerle edebî sahaya taşınmışken, Maarifçiler daha temkinli ve dolaylı bir yol izlemişlerdir. Bir başka ifade ile bu yıllarda verilen mücadeleyi sadece bir terakki meselesi olarak görmedikleri hâlde ihtiyatı elden bırakmayan Maarifçiler, çalışmalarını çoğu zaman farklı amaç görüntüsü içerisinde yürütmeyi tercih etmişlerdir. Nitekim Prof. Dr. Fuat Köprülü, bu yıllardaki baskılar karşısında bazı Azerbaycanlı aydınların siyasete uzak durarak, eğitime yöneldiklerini, hedeflerini dolaylı bir şekilde gerçekleştirmeye çalıştıklarını ifade eder⁸. Hüseyin Baykara ise, zaten takip altında bulunan bu insanların siyasî meselelere karşı mesafeli davranmış olmalarına benzeri bir açıklama getirerek, onların böyle bir yol seçmelerinin ardındaki gerçeği şu sözleriyle açıklamaktadır: “İşte o çağda Maarifçiler, Azerbaycan halkına her türlü maddî ve manevî kalkınma yolunu, medeniyetin açacağını iyice anlamış ve kavramış olarak bütün güçlerini bu yolda idealistçe harcıyorlardı. Kabul etmek lâzımdır ki, emekleri de boşa gitmiyordu. Maarifçiler bu çabalarını, Rus Çarlık rejiminin bütün engelleriyle mücadele ederek yürütüyorlardı. Şartlar ve ortam sağlanmadan veya zamanın gidişi olgunlaşmadan işi bir de siyasî yere dökselerdi maarifçilik yönündeki çabaları da aksar ve dağılıverirdi. Bu durum Azerbaycan halkının geleceği, istiklâli için çok tehlikeli ve zararlı olurdu. Bundan ötürü onlar, maarifçilik yönünde insan üstü bir çaba göstererek çalışırken, halkın siyasî azatlık hakları için çalışma ortamının olgunlaşmasını hazırlıyor ve sabırla bekliyorlardı”⁹.

Aynı yıllarda aynı amaç doğrultusunda Türkiye ile siyasî hesaplar neticesinde koparılmış olan kültürel münasebetler canlandırılır, iki ülke arasındaki diyalogu, tekrar ve daha güçlü bir şekilde sağlayacak olan çalışmalara başlanır. Azerbaycan’ın tarihini, siyasî coğrafyasını, dilini, edebiyatını, halkın istek ve arzularını yakından tanıyan Hüseyin Câvid, Mehmed Emin Resulzade, Yusuf Vezir Çemenzeminli, Ahmed Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali Bey gibi mütefekkirler, İstanbul’a gelerek kültürel çalışmalarda bulunurlar. Türkiye’deki siyasî ve edebî gelişmeleri yakından takip eden bu şahsiyetler, Namık Kemal, Tevfik Fikret, Mehmed Akif, Mehmed Emin Yurdakul gibi yazarların eserlerini Azerbaycan bası-

8. Köprülü zade Mehmed Fuad, “Azerî Edebiyatı’nın Tekâmülü”, *İslâm Ansiklopedisi*. C. II, MEB, İstanbul 1961, s. 150.

9. Baykara Hüseyin; *Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi Tarihi*, Gençlik Basım Evi, İstanbul 1975, s. 76.

nında neşretme yoluna giderler. Azerbaycan'daki bu çalışmalara mukabil, Türkiye'de de aynı yönde yoğun bir gayret kendini gösterir. *Türk Yurdu*, *İkdam*, *Sırat-ı Müstakim* gibi dergi ve gazetelerde, "Tek millet ayrı devlet" fikri çerçevesinde Türkler arasındaki dil birliğine dikkat çekilir ve Gaspıralı İsmail'in prensipleri kabul görür. Kültürel alışverişe gönüllü olarak katkıda bulunmak isteyen Türk gençleri, Azerbaycan'a giderek öğretmenlik faaliyetinde bulunurlar.

Azerbaycan'da Gaspıralı İsmail'in fikirleri ile filizlenerek Maarifçiler tarafından yeşertilen Türkçe eğitim ve dilin sadeleştirilmesi çalışmaları kısa sürede sonuç vermeye başlar ve *Tercüman*'ın misyonunu yüklenecek olan *İrşad* ve *Hayat* gazetelerinin de önemli katkıları ile Rusya Türkleri adına son derece önemli olan toplantılar düzenlenmeye başlanır. 1906 yılında gerçekleştirilen I. Mualimler Kurultayı'nda eğitimin Türkçeleştirilmesi adına önemli kararlar alınır ve Türkçe ders kitabı hazırlamak üzere aralarında Hasan Bey Zerdabî, Feridun Köçerli, Mahmud Beyova, Süleyman Sani ve Abdulla Şaik'in bulunduğu bir komisyon seçilir. Bu komisyon, 1907'de düzenlenecek ikinci kurultaya kadar söz konusu kitapları hazırlayacak ve kurultay kararları uygulanmaya başlanacaktır. Ancak bu noktada şunu da ifade etmek gerekir ki, Azerbaycanlı öğrencilerin kendi dil ve değerlerini okuyacakları Türkçe kitabı hazırlamak o yıllarda oldukça riskli bir iştir. Zira Çar hükûmeti, öğrencilerin bu dersi almamaları için gizli-gizliye çalışmalar yürütmektedir. Hatta aynı anlayış doğrultusunda, "Ana Dili" dersi seçmeli hâle getirilmiş, bu dersin okutulabilmesi için veliden izin alınması gerektiği hükme bağlanmıştır. Azerbaycan'da başlatılacak olan Türkçe eğitim seferberliği ve millî sınıflar açılması konusundaki gayretleri ile tanınacak olan Abdulla Şaik o yıllardaki izlenimlerini şu sözleri ile aktarmaktadır: "*Çar Rusiyası öz ana dilini unutturmaq ve yerli xalqı gét-géde ruslaşdırmaq siyasetini heyata kéçirmeye çalışırdı. Çarizmin yürüdüyü bu siyasetle çarpışmaq, uşaq-larımıza öz ana dilini sévdirmek ve savadlandırmak üçün müxtelif vasiteler düşünürdüm. Her sinifde çar hökümetinin ana dili ve edebiyatımız haqqında yürüdüğü siyasetin iç üzünü açıb söylemekle telebelerde milli şü'ur oyatmağa çalışırdım.*"¹⁰

Uyandırılmaya çalışılan bu şuur adına 1906 Ağustosunda Nijini-Novgorod'da düzenlenen ve Gaspıralı İsmail Bey ile birlikte Mirza Cafer Topçubaşı,

10. Talıbzade, Abdulla Şaik, *Eserleri V*, (Haz: Kemal Talıbzade,) Yazıcı Neşr. Bakı 1978., s. 358.

Akçuraoğlu Yusuf Bey, Sadri Maksudi (Arsal) Bey, Fatih Kerimi Bey gibi fikir ve sanat adamlarının da iştirak ettikleri “III. Umum Rusya Müslümanları Kongresi”nde daha önemli adımlar atılarak Rusya Müslümanlarının maarif hayatını düzenleyen bir rapor hazırlanır. Uzun süren değerlendirmelerden sonra Rusya Müslümanlarının eğitim sisteminin her yerde aynı olmasını, iptidaî mekteplerin son sınıflarında derslerin Türkçe okutulması tekliflerini ihtiva eden bu rapor kabul ettirilir. Aynı yıl Bakü’de Saadet Cemiyeti tarafından açılan Medrese-i Saadet adlı yüksek okulda Türkçe eğitim verilmeye başlanır.

Eğitim dilinin millileştirilmesi ve sadeleştirilmesi konusunda yapılan bütün bu çalışmalar Azerbaycan matbuat dünyasını da etkisi altına alır ve *Hayat*, *İrşad*, *İkbâl*, *Terakki*, *Hakikat* gibi gazete ve dergilerin dilleri giderek sadeleşir. Bu arada Hüseyin Cavid, Ahmed Cevad, Cafer Cabbarlı, Samed Vurgun, Mikayıl Müşfik, Resul Rıza Mehemed Rahim gibi şair ve yazarlar çalışmalarını Türkiye Türkçesi ile yaparak alınan kararları pratiğe taşırlar.

1920’li yıllara gelindiğinde Gaspıralı İsmail Beyin özellikle dil konusundaki idealleri Azerbaycan’da özellikle “Maarifçiler”in büyük desteği ile başarılı olur. Nitekim o yıllarda Gaspıralı’nın *Tercüman* ile verdiği mücadeleyi “iğne ile dağ delmek” olarak yorumlayan Ahmed Ağaoğlu, kendisinin söz konusu çalışmalardaki rolünü ifade ederken minnetkar bir tavır sergilemektedir: “Anın şakirdi, tilmizi olan biz gençler bile o yılmaz mürşidimizin bunca mücadele ve faaliyetine şaşıryorduk. İşte bugün *Tercüman*’ı aşmış gazete ve dergiler, *Petersburg*’dan *Buhara*’ya kadar her yere dağılmıştır. Bugün İsmail Bey’i bir kale gibi ihata etmiş olan pek çok ve parlak Türk münevverleri muharrirleri mütefekkirleri ve mücahitleri görüyorum. Bugün Rusya’da gayet yüksek bir Türk matbuat’ı ve edebiyatı mevcuttur. Binlerce İslâm mektebi *Kazan*’dan *Bakü*’ye ve *Tiflis*’ten *Buhara*’ya kadar İslâm çocuklarına eğitim veriyor. Bugün İslâm ticareti, İslâm parası Rusya’nın hayat-ı iktisadiyyesinde mühim bir amil olmuştur. Hülâsa bugün Rusya’da zinde bir hayat ve kendi mevcudiyetini ihsas ettiren bir İslâm Türk milliyeti mevcuttur. Düşünün bundan yirmi sene evvel bunların hiçbiri yoktu”¹¹

Gerek eğitimin Türkçe yapılması ve modernize edilmesi, gerek dilin sadeleştirilmesi ve gerekse millî şuurun uyandırılması konusundaki çalışmaları ile,

11. Sakal, Fahri; *Ağaoğlu Ahmed Bey*, TTK, Ankara 1999, s.103.

başta kurtuluşu eğitimde görerek bütün hayatlarını bu yola adayan Maarifçiler olmak üzere, milliyetperver kültür sanat ve fikir adamlarını harekete geçiren Gaspıralı İsmail Bey, bütün Türk dünyası adına birlik ve beraberliğin sembolü olmuştur. Resulzade Mehmet Emin Bey'in ifade ettiği gibi¹², Zerdabi'nin yayın hayatı kısa sürecek olan Ekinci ile Türk topraklarına saçtığı fikirler, Gaspıralı'nın yılmak bilmeyen emeği ile bereketli bir ekin haline gelmiş ve millî uyanış akıntısının gittikçe derinleşen ve derinleştikçe kuvvetlenen bir ideolojisi olarak yeşermiştir.

Umuyor ve inanıyoruz ki, onun ve dava arkadaşlarının yaktığı meş'ale, Türk toplulukları arasında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yeniden başlayan kültürel çalışmalara ışık tutacaktır.

12. Kınmer, Cafer Seydahmet; *a.g.e.*, s 247.